

Araştırma Makalesi**Başvuru:** 03.10.2022**Kabul:** 18.10.2022**Atıf:** Dağ, Umut. "Michael J. Sandel'in Piyasa Ahlakı Eleştirisi: Yozlaşan Toplum ve Tehdit Altındaki Demokrasi," *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 18 (Aralık 2022): 103-113. <https://doi.org/10.55256/temasa.1183585>

Michael J. Sandel'in Piyasa Ahlakı Eleştirisi: Yozlaşan Toplum ve Tehdit Altındaki Demokrasi

Umut Dağ¹

ORCID: 0000-0002-2576-2146

DOI: 10.55256/TEMASA.1183585

Öz

Bu çalışmada Michael J. Sandel'in piyasa ahlakına yönelik eleştirileri analiz edilecektir. Sandel'in temel iddiası olan, piyasa ahlakının toplumsal yaşama egemen olmasının sosyal iyilerin (social goods) yozlaşmasına neden olduğu ve bunun da demokrasi rejimini tehdit altında bıraktığı iddiası çalışmada ön plana çıkarılmıştır. Piyasa ahlakının sosyal yaşama egemen olması toplumu bir arada tutan sosyal iyilerin alınıp satılmasını meşru görmektedir. Bu meşruiyet Sandel'e göre iki açıdan ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. İlk olarak piyasa ahlakı, toplumu toplum yapan ve insanları bir arada ortak bir amaç etrafında yaşama imkânı sağlayan sosyal iyileri alınıp satılan birer metaya dönüştürmekle bu iyileri yozlaştırmaktadır. İkinci olarak da sosyal iyilerin yozlaştığı bir toplumda yurttaşların kendi kendini yönetme biçimi olarak tanımlanan demokratik rejim varoluşsal bir tehdit altındadır. Burada yapılması gereken en önemli şey ise piyasa hâkimiyetinin ahlaki anlamda sınırlandırılması olacaktır. Sandel'in sınırlandırılması gerektiğini düşündüğü piyasa ahlakı ise ancak onun yaslandığı liberalizmin ciddi bir biçimde eleştiriye tabi tutulmasıyla mümkündür. Çalışmanın dayandığı ana fikirlerden birisi de bu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Sosyal İyiler, Piyasa Ahlakı, Yozlaşma, Adalet.**Michael J. Sandel's Critique of Market Morality: Decaying Society and Threatened Democracy****Abstract**

In this study, Michael J. Sandel's critiques of market morality will be analyzed. The study has highlighted Sandel's main argument, which is that the dominance of market morality in social life leads to the degradation of social goods, endangering the democracy regime. It is acceptable to buy and sell the social good that keeps society together because of the prevalence of market morality in social life. This legitimacy, in Sandel's opinion, presents two major issues. First of all, market morality corrupts the social good, which is what makes society a society and allows people to live together around a shared goal, into commodities that can be bought and sold. Secondly, there is an existential threat to the democratic system, which is the self-government of the people in a society where social good has decayed. Limiting market domination is crucial in this situation from a moral sense. The market morality that Sandel thinks should be limited is possible only if the liberalism on which he leans is subjected to serious criticism. This will be one of the central ideas that the work is built around.

Keywords: Democracy, Social Goods, Market Morality, Degredation, Justice.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Felsefe Bölümü. u.dag@alparslan.edu.tr

Giriş

Siyaset felsefesinde kabul görmüş en önemli tezlerden birisi insanın sosyal bir varlık olduğu tezidir. İnsan tümüyle kendi kendine yeten ve başkasına ihtiyaç duymayan bir varlık olmaktan ziyade gerek bedensel gerekse de sosyal, manevi, kültürel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarıyla birlikte yaşayan bir varlıktır. Aristoteles'in dediği gibi insan siyasal bir hayvandır ve bundan dolayı "düpedüz bahtsızlığından değil de doğası gereği, şehri ve devleti olmayan bir kimse ya fazla iyidir ya fazla kötü, ya insanlığın altındadır ya üstünde" birisidir.² Sosyal varlık olan insan başkalarıyla birlikte iyi bir yaşam yaşayabilmek için çeşitli politik düzenler kurar. Bu düzenler demokrasi, krallık, monarşi, oligarşi ve cumhuriyet gibi farklı yönetim biçimleri olabilir fakat bu düzenlerin hepsini de ayakta tutan temel dayanaklar sosyal iyilerdir. Sosyal iyilerden kasıt insanın insanca yaşayabilmesi için gerek duyduğu temel iyilerdir. Çağdaş siyaset filozofu Sandel'e göre "sağlık, eğitim, ulusal güvenlik, adli sistem ve çevrenin korunması" sosyal iyilerin en başta gelenleridir.³ Sosyal iyilerin varlığı ve yaşamımızdaki yeri bizim politikayla doğrudan ilişkili olmamızı sağlar. Günümüzde özellikle küreselleşmeyle birlikte sosyal devlet anlayışından uzak, serbest piyasa ekonomisinin sınır tanımayan ekonomik modelinin tüm yer küreye hâkim olmasıyla birlikte bu sosyal iyilerin altı kazanılmaktadır. Her ne kadar sosyal devlet anlayışına sahip bazı devletler sosyal iyileri koruyor ve serbest piyasanın sosyal yaşamın her alanına hâkim olmasına karşı politikalar uyguluyorlarsa da genel olarak bu problem dünya genelinde göz ardı edilmektedir.

Bu çalışmada çağımız siyaset filozoflarından Michael Sandel'in piyasa ekonomisinin toplumsal yaşamın neredeyse tüm alanlarına yayılması ve bu bağlamda piyasa ahlakının da bu alanlarda egemen olmasının eleştirisi üzerine bir analiz yapılmıştır. Bu eleştiri aynı zamanda piyasa ahlakı özelinde liberalizme yönelik bir eleştiridir. Çalışmada Sandel'in temel iddiası olan, piyasa ahlakının toplumsal yaşama egemen olmasının sosyal iyilerin (social goods) yozlaşmasına neden olduğu ve bunun da demokrasi rejimini tehdit altında bıraktığı çıkarımı ön plana çıkarılacaktır. Sandel'e göre "her şeyin alındığı ve satıldığı bir zamanda yaşamaktayız."⁴ Piyasa ahlakının sosyal yaşama egemen olması toplumu bir arada tutan sosyal iyilerin alınıp satılmasını da meşru görmektedir. Bu meşruiyet iki açıdan ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. İlk olarak piyasa ahlakı, toplumu toplum yapan ve insanları bir arada ortak bir amaç etrafında yaşama imkânı sağlayan sosyal iyileri alınıp satılan birer metaya dönüştürmekle bu iyileri yozlaştırmaktadır. İkinci olarak da sosyal iyilerin yozlaştığı bir toplumda yurttaşların kendi kendini yönetme biçimi olarak tanımlanan demokratik rejim varoluşsal bir tehdit altında olmaktadır. Burada yapılması gereken en önemli şey ise piyasa hâkimiyetinin ahlaki anlamda sınırlandırılması olacaktır. Kanaatimizce, küreselleşen dünyamızda Sandel'in yaptığı çözümleme bütün demokratik ülkeler için ciddiye alınması gereken önemli uyarıları içermektedir.

1. Yozlaşan Toplum

Sandel'in piyasa ahlakı eleştirileri de toplumsal yozlaşmanın varlığına yöneliktir. Zira sosyal iyilerin alınıp satılmasından kaynaklı ortaya çıkan toplumsal yozlaşmanın kaynağında piyasanın ahlaki sınırları tanımaması durumudur. Sandel her şeyin alınıp satılabilir olmasının etik ve politik açıdan çok önemli iki

² Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983), 9.

³ Michael J. Sandel, *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*, çev. Mehmet Kocaoğlu. (Ankara: Ekşi Kitaplar, 2016), 27.

⁴ Sandel, *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*, 24.

sonucu olduğunu öne sürer. Bunlar toplumsal ve siyasal yaşama zarar veren “eşitsizlik ve yozlaşmadır”.⁵ Ahlaki anlamda sınır tanımayan piyasa eşitsizlikleri arttırmakta ve buna bağlı olarak yozlaşma kaçınılmaz olmaktadır. Sandel'in eserlerinde özellikle üzerinde durduğu temel problem toplumsal yozlaşma problemidir. Sandel'in bu problemi nasıl analiz ettiğine geçmeden evvel toplumsal yozlaşma kavramının sözlük tanımını vermenin problemi anlamak açısından önemli olduğunu vurgulamak gerektiği kanaatindeyiz. “*Dictionary of Political Thought*” adlı siyaset felsefesi sözlüğünde toplumsal yozlaşma, değerlerin, geleneklerin ve inançların ekonomik çöküş nedeniyle değil, ahlaki ve ruhsal tükenme nedeniyle düşüşte olduğu toplum durumu olarak tanımlanmaktadır.⁶ Tanımdan da anlaşılacağı üzere yozlaşma değerlerin aşınması sonucu ortaya çıkan ahlaki bir problemdir. Değerlerin, geleneklerin ve inançların günümüz dünyasında kayboluşunun nedenleri üzerine analiz yapan Sandel bunun geri planında piyasanın piyasa dışı alana yayılma ve hâkim olma hırsını görür. Piyasa ahlakıyla büyüyen yalnızca ekonomiler olmaktadır. Ekonomik büyüme değerlere rağmen gelişmelidir gibi bir yaklaşımı ön plana çıkararak piyasa ahlakı değerlerin yozlaşması gibi ciddi ahlaki sorunlara yol açmaktadır. Bu özellikle sosyal iyilerin alanı olan değerler alanında da açıkça görülür.⁷ Sandel'in yozlaşma eleştirisi aynı zamanda piyasa ahlakını egemen kılan sınır tanımayan kapitalizme ve onun ardındaki dünya görüşü olan liberalizme yönelik eleştirilerdir. Yalnız, şunu vurgulamak gerekir ki Sandel bir şeylerin alınıp satılması bağlamında temelde özel mülkiyet olgusuna ve pazar ekonomisinin varlığına dair radikal bir karşı çıkış yapmaz. O demokrasinin iyileştirilmesi bağlamında her şeyin alınıp satılamayacağı tezini savunur. Nitekim o en önemli eserlerinden birisinin adını “*Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*” olarak yayınlamıştır. Sandel, liberal düşünce geleneğini eleştiren komüniteryan filozoflar arasında sayılmaktadır. Kmylicka'ya göre komüniteryan siyaset felsefesi liberalizmin bireyi ve onun özgürlüklerini merkeze alıp topluluğu ikinci planda tutmasına karşılık, toplulukları, sınıf dayanışmasını, etnik köken ve kültürel açıdan farklı grupların varlığını ön plana çıkarır. Bireyin kimlik kazanmasında ait olduğu toplulukların hayati önemine değinen komüniteryanizm ortak toplumsal pratiklerin ve değerlerin korunması gerektiğini savunan bir siyaset felsefesini önerir. Bu felsefeyi savunan filozoflar Michael Sandel, Michael Walzer, Alasdair MacIntyre, Daniel A. Bell ve Charles Taylor'dur.⁸ Sandel'in temsilcilerinden biri olduğu bu felsefi düşüncenin kendisine eleştiriler yönelttiği siyaset anlayışı serbest piyasa anlayışını savunan ve bireyi topluluğun iyiliğine önceleyen liberalizmdir. Bundan dolayı Sandel'in piyasa ahlakı eleştirisi onun liberalizm eleştirisi bağlamında anlaşılması gerekir. Bizatihi serbest piyasa ekonomisi liberalizmin savunmuş olduğu temel özgürlüklerden birisidir. Şunu en baştan vurgulamak isteriz ki; Sandel açısından serbest piyasanın kendisi ve varlığı sorun değildir. O bu bakımdan serbest piyasanın yerine kamusallaştırılmış ekonomik modeli savunan sosyalizm gibi bir sistemi savunmaz. Sandel açısından bu başka birtakım haksızlıklara yol açacaktır. Yetenek ve niteliklere sahip olmak bakımından farklı olan insanları aynı kefeye koymak gibi.⁹ Bundan ziyade Sandel'in eleştirisi piyasanın toplumsal yaşamın başka alanlarına da yayılması ve oralarda da belirleyici olmasına yönelik bir eleştiridir.

Piyasa ahlakının egemen olduğu toplumların siyasal olarak yaslandığı ideoloji liberalizmdir. Aslında liberal birey ile serbest piyasa arasında bir örtüşme vardır diyebiliriz. MacIntyre'in ifade ettiği gibi liberal bireyciliği en iyi yansıtan yapı serbest piyasadır. Bireysel tercihleri ve bu tercihlerin özgür bir biçimde karşı-

⁵ Sandel, *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*, 27.

⁶ Roger Scruton, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought* (New York: Palgrave Macmillan Press, 2007), 164.

⁷ Sandel, *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*, 108.

⁸ Will Kymlicka, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, çev. Ebru Kılıç. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 291-292.

⁹ Michael J. Sandel, *Adalet*, çev. Mehmet Kocaoğlu. (İstanbul: BigBang Yayınları, 2015), 220.

lanmasını sosyal ve siyasal düzenin ana unsuru olarak gören liberal bireycilik için her şeyin alınıp satılabildiği ve bireysel tercihlerin karşılandığı serbest piyasa ekonomisi adil bir sosyal düzenin en temel yapılarından biridir.¹⁰ Benzer biçimde piyasa ekonomisi üzerine yazılar yazan düşünür Micheal Watss da piyasa ekonomisini bireysel özgürlük ilkesi ile ilişkilendirir. Serbest piyasa ekonomisi tüketicilerin rekabet halindeki ürünlerden istediklerini tercih etme imkânını sağlayan ekonomik yapıdır. Üretici olarak ise bir işe girişme ve onu riskler olarak genişletme özgürlüğü iken çalışan olarak bir işi seçme ve sendikaya üye olma özgürlüğüdür.¹¹ Sandel'in liberalizme yönelik eleştirilerinin nihai hedefi piyasanın serbestliğinin sınırsız oluşunu savunmaya imkân vermesi üzerinedir. Buradan kasıt piyasa mantığının genel olarak her şeye alınıp satılabilir metalar olarak davranmasıdır. Bu anlamda sınır tanımaz biçimde piyasa serbest olmalıdır fikri gerek bireysel olarak insana gerekse de insanların bir arada yaşamasını mümkün kılan sosyal iyilere zarar vermektedir. Sandel'e göre liberalizm piyasanın hâkimiyeti üzerinden ortaya çıkan toplumsal yozlaşma ve demokrasinin tehdit altında olması gibi etik ve politik açıdan hayati önem taşıyan iki sorunu görmezden gelmektedir. Sandel bu sorunlardan ilki olan piyasanın yozlaştırıcı etkisini açıkça şöyle ifade eder:

Ticaret anlayışını eleştirenlerin kullandığı dili düşününüz: “itibarını zedeleme”, “kirlileme”, “kabalasma”, “kirlilik”, “kutsal”ın kaybı. Bu, yaşamın ve var olmanın daha ulvi yollarına işaret eden anlam yüklü bir dildir. Bu dil zor ve adaletsizlikle ilgili olmayıp belli davranışların, uygulamaların ya da malların bozulmasıyla ilgilidir. Ticaret anlayışının ahlaki eleştirisi, yozlaşma itirazı olarak adlandırdığım şeyin bir örneğidir.¹²

Yukarıdaki eleştiriler insan yaşamının en önemli alanlarından birisi olan değerler alanının ticarileşmesiyle birlikte yozlaşmasına işaret etmektedir. Daha önce değindiğimiz gibi eğitim, sağlık, ulusal güvenlik, adli sistem ve çevrenin korunması bir toplumda yaşayan bütün insanların sahip olması ve korunması gereken en temel sosyal iyilerdir. Bunlar Sandel açısından paranın satın almaması gereken temel sosyal iyilerdir. Piyasanın bu sosyal iyileri nasıl yozlaştırdığını anlamak için Sandel'in çarpıcı örnekler verir. Bu çalışmamızda bu örneklerden en önemlileri olan eğitim ve sağlık üzerine olanları izah ve analiz edeceğiz. Bundan sonrasında sırasıyla Sandel'in vermiş bu örnekler üzerinden yozlaşan toplum durumunu ortaya koyacağız. Sandel piyasanın piyasa dışı alanlara girerken sadece sosyal iyileri alıp satarak yozlaşmaya neden olmadığını bununla beraber piyasanın rüşvet ve teşvik yollarına başvurarak da sosyal iyileri yozlaştırdığını öne sürer. Örneğin 1990 yılından itibaren Amerika'da Hershey çikolataları ve McDonalds gibi büyük şirketler okullara reklamlar vermeye başladı. Bahsi geçen şirketler kendi hazırladıkları ürünlerden çikolata seti gibi öğrencilere dağıtmaya başladı. Kendi reklamlarını okullarda yapmaya başlayan diğer firmalar da bu yola başvurdu.¹³ Sandel piyasa ahlakının eğitimi iki açıdan yozlaştırdığını iddia eder:

Ticari reklam anlayışının okullarda yaygınlaşması iki şekilde yozlaştırıcıdır. İlk olarak, şirket sponsorlu müfredat araçlarının çoğu ön yargılarla, çarpıtmalarla ve yüzeysel bilgilerle doludur. ...Reklamcılık, insanları bir şeyleri istemeye ve bu arzularını tatmin etmeye teşvik eder. Eğitim ise insanları arzuları üzerine eleştirel düşünmeye, onları sınırlamaya ya da ahlaken daha üstün bir seviyeye taşımaya teşvik eder. Reklamcılığın amacı tüketiciler yetiştirmektir; devlet okullarının amacı ise vatandaşlık bilinci kazandırmaktır.¹⁴

¹⁰ Alasdair MacIntyre, *Whose Justice? Which Rationality?* (Indiana: University of Notre Dame Press, 1988), 336.

¹¹ Michael Watts, *Piyasa Ekonomisi Nedir?*, çev. Levent Köker. (Ankara: Yetkin Basımevi, 1992), 5-6.

¹² Sandel, *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*, 238.

¹³ Sandel, *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*, 250.

¹⁴ Sandel, *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*, 253.

Yukarıda Sandel ikinci neden olarak öne sürdüğü yozlaşma eğitimin amaçlarıyla ticaretin amaçlarının uyumsuzmasına yapılan bir vurgudur. Sandel'in yurttaşlığa yaptığı vurgu esasında sosyal iyilerin içerisinde serpilip geliştiği siyasal alanın, her şeyin alınıp satılabildiği ekonomik alandan bağımsız ve daha saygın oluşuna dair bir çıkarımdır. Sandel, eserlerinde sık sık yurttaşlığa, sosyal iyilere ve yurttaşlık erdemlerine vurgu yapar. Bu bakımdan onun siyaset felsefesine bakışında Antik Yunan filozofların etkisiyle karşılaşırız. Ruby'nin de belirttiği gibi Antik Yunan siyaset felsefesinde en önemli unsur yurttaşlık kavramıdır. Yurttaş olmak ve onun için eğitim almak bir şehir varlığı olarak insanın en temel niteliklerinden biridir. Antik Yunan düşüncesinde siyasal olan her zaman saygınlığa işaret eder. Bu yüzden yurttaşlık ve onun eğitimi ayrı önem arz eder.¹⁵ Bununla beraber Antik Yunan düşüncesi siyasal açıdan erdem temelli bir düşünce ortaya koyar. Örneğin Aristoteles için iyi insan ile iyi yurttaşın özdeş olduğu rejim en iyi rejim olarak görülmüştür. Gerek rejimin iyisini hedefleyen siyasal düzende gerekse de iyi insan yetiştirmeyi isteyen ahlaki tavır da orta nokta erdemdir.¹⁶ Elbette Sandel siyaset felsefesine dair fikirlerinde birçok açıdan Platon ve Aristoteles'ten ayrılır. Örneğin Sandel ne Platoncu ideal devlet anlayışını savunur ne de Aristoteles gibi teleolojik bir siyaset anlayışını savunur. Yalnız Sandel ve Antik Yunan filozoflarında siyaset felsefesine yaklaşım açısından ortak olarak gördüğümüz bir nokta vardır. Vurgulamak istediğimiz bu ortaklık siyaset felsefesindeki en önemli kuramlardan biri olan liberalizmin aksine Sandel'in Antik Yunan filozofları gibi etik alan ile politik alanı birbirinden ayırmadığı ve birbirinin tamamlayıcısı olarak gördüğü hususudur.

Sandel'e göre, piyasa ahlakının yozlaştırdığı bir diğer alan da sağlık alanıdır. Sağlık, insanların birlikte yaşamaları ve insan haysiyetine uygun yaşamaları için gerekli olan en önemli sosyal iyilerden birisidir. Sandel buradaki yozlaşmaya Amerika'da 1980'den itibaren yaygın olan ölümcül hastaların yapmış oldukları sigortaların alınıp satılmasını örnek verir. Özetle olan şudur: 100.000 dolarlık hayat sigortası poliçesi olan bir kişiye ölümcül bir hastalığa yakalandığından dolayı doktor bir yıllık ömrünün kaldığını söyler. Bu sırada yasal olarak kendisine tanınan bir hakla bahsi geçen kişi kendi sigorta poliçesini bunu değerlendirmek isteyen bir yatırımcıya 50.000 dolar vererek satar. Buradaki ticarete bir yıl içinde ölme ihtimali yüksek olan hasta 50.000 doları alarak kalan ömrünü o parayla daha iyi geçirmek ister. Diğer taraftan bu parayı veren yatırımcı da ölümcül hastalığa yakalanan kişi bir yıl içinde ölürse, hayat sigortasının verdiği 100.000 doları alarak yüzde yüz bir kar eder. Eğer hasta uzun yaşarsa o zaman poliçeyi satın alan kişi totalde alınacak para için her ay sigorta parası yatıracaktır. Görünürde her iki taraf bu işten karlı çıkmaktadır.¹⁷ Fakat Sandel buradaki sorunun yine ahlaki bir soruna yol açarak çok önemli bir sosyal iyi olan sağlık üzerinden bir toplumsal yozlaşmanın ortaya çıktığını düşünür. Şöyle ki:

Ölümcül hasta sigorta anlaşmasının ölüm bahsi anlamına gelen tek yatırım olmadığı ifade edilebilir. Hayat sigortası işi de ölümü bir mala dönüştürür. Hayat sigortasında bana poliçeyi satan şirket bana karşı değil benim için bahse girmektedir; şirket ne kadar çok uzun yaşarsam o kadar çok para kazanır. Ölümcül hasta sigorta anlaşmalarında finansal kar tersi şekilde işler. Şirket açısından ne kadar kısa sürede ölürsem o kadar çok iyidir.¹⁸

¹⁵ Christian Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, çev. Aziz Ufuk Kılıç. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 13.

¹⁶ Leo Strauss, *Politika Felsefesi Nedir*, çev. Solmaz Zelyüt Hünler. (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 67.

¹⁷ Sandel, *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*, 175.

¹⁸ Sandel, *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*, 179.

Yukarıda Sandel'in vurgulamak istediği husus insanların birbirlerinin yaşamını ve bu bağlamda sağlığını ummayla ahlaki bir bakışla saygıdeğer ve kendinde bir amaç olarak görmeyip yaşamı ve sağlığı birer ticari mal görüp ondan gelecek kazancı veyahut kaybı önemsemelerinin yol açtığı yozlaşmadır. Şunu da vurgulamak gerekir ki, Sandel piyasa ekonomisinin üretici bir toplum için önemli bir işlev gördüğü gerçeğini göz etmez. O daha çok piyasa ekonomisini yöneten kuralların toplumsal yaşamı yöneten normları belirlemesine karşı çıkar. Sandel bu durumu piyasa ekonomisinden piyasa toplumuna geçiş şeklinde niteler. Tehlikeli ve yozlaştırıcı olan piyasa ekonomisi değil piyasa toplumu olmaktadır.¹⁹

Bütün bu örnekler toplumun yozlaşmasıyla birlikte daha temel ve hayati bir sorunu da ortaya çıkarır. Yukarıdaki bahsi geçen sosyal iyiler güçlü bir demokrasinin temel dayanaklarıdır. Dolayısıyla bu iyilerin aşınması ve toplumun yozlaşması demokrasiyi de tehlike altına almaktadır. Aşağıda bu ilişkiyi analiz edeceğiz.

2. Tehdit Altındaki Demokrasi

Sosyal iyiler için herhangi bir toplumun bir arada tutan ve yurttaşlarının iyi bir yaşam yaşamalarını sağlayan ve bir nevi toplumsal birliktelik için tutkal vazifesi gören temel iyilerdir diyebiliriz. İnsanların toplumsal birlikteliğinin en belirgin olduğu rejimlerden birisi de demokrasidir. Yukarıda Sandel'in analizlerinden hareketle sosyal iyilerin alınıp satılmasıyla birlikte ortaya çıkan toplumsal yozlaşmayı analiz ederken, bunun nihayetinde demokrasi rejimini tehdit ettiğine vurgu yapmıştık. Piyasa ahlakının sosyal iyileri yozlaştırmakla kalmayıp aynı zamanda demokrasiyi tehdit altına aldığını açıklamak için evvela demokrasiden ne anlaşıldığının açığa kavuşturulması gerekmektedir. Bunun açıklamanın en iyi yolu da demokrasinin dayandığı temel değerleri ortaya koymaktır. Sandel'in eleştirilerindeki temel nokta piyasa ahlakının bu değerlere saldırıyor olmasıdır. Eğer demokratik rejimin dayandığı temel değerler sarsılıyorsa ya da yıpratılıyorsa demokrasi bir yönetim biçimi olarak tehdit altında demektir. O halde şu iki soruyu sorma gereğini duyuyoruz: I) Demokrasinin dayandığı temel değerler nelerdir ve Sandel açısından piyasa ahlakı bunlara nasıl zarar vermektedir? II) Piyasa ahlakı ve demokrasi arasındaki çatışmanın en temeldeki felsefi dayanağı nedir?

İlk soru üzerine yapacağımız analizin Sandel'in ortaya koyduğu problemi anlamak ve tartışmak bakımından bizlere önemli fikirler sunacağını düşünüyoruz. O halde bu sorunun yanıtına gidelim. Demokrasi en kaba biçimde sözlük anlamıyla bir sınıf ya da hizip değil de Yunanca bir kelime olan demos'un yani halkın kendisini yönetmesi olarak tanımlanır.²⁰ Demokrasi oldukça eski bir geçmişe sahiptir. İster Antik Yunan'da Atina demokrasisindeki gibi doğrudan katılımı olsun isterse modern çağdaki gibi temsili katılımı olsun her ikisinde de ortak nokta yöneten ve yöneticiler arasındaki birlik durumudur. Yani yöneten de yönetilen de aynı toplumsal tabakaya aittir. Halkın kendisidir.²¹ Bununla beraber demokrasi bundan daha fazlasını da ifade eder. Crick'e göre demokrasi deyince birbirinden ayrı fakat birbiriyle doğrudan alakalı olan şu dört temayı birbirleriyle ilişkilendirerek ele almalıyız: I- İdeal ya da öğretisi olarak demokrasi II- Başkalarına karşı davranış biçimi olarak demokrasi III- Belirli kurumların temsili olarak demokrasi IV- Yasal düzenlemeler tarzı olarak demokrasi.²² O halde demokrasi gerek belirli kurumları ve yasal düzenlemeler tarzı olarak politik alana dair bir kavramken, bir ideal olması ve diğer insanlara davranış biçimini belirlemesiyle de etik alana gönderme

¹⁹ Matthew Taylor and Michael J. Sandel, "Taking Society to Market," *RSA Journal* 159, (2013): 24.

²⁰ Scruton, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, 169.

²¹ William A. Frank, "Authority and the Common Good in Democratic Governance," *The Review of Metaphysics*, 60(4), (2007): 814.

²² Bernard Crick, *Democracy A Very Short Introduction* (New York: Oxford University Press, 2002), 11.

yapan bir kavramdır. Nitekim hem siyaset alanında hem de günlük alanda demokrasiyi bu şekilde tarif ederiz. Örneğin meclis bizler için demokrasinin işler olduğu temel demokratik kurumları temsil eder ve yine biz başkalarının fikrine saygı duyan ve karar alırken başka düşünceleri de dikkate alan kişilere demokrat deriz. Bununla beraber esasında demokrasi belirli değerlere dayanır.

Demokrasinin dayanmış olduğu temel değerler özgürlük ve eşitliktir. Özgürlükten kasıt oy kullanma yani siyasal yaşama katılım, düşünce ve ifade, yaşama ve mülkiyet gibi temel özgürlükler anlaşılır. Eşitlikten kasıt ise ekonomik eşitlik değil politik ve yasal anlamda eşitliktir. Yasa karşısında eşit olmaktır.²³ Demokratik bir rejim özgürlük ve eşitlik gibi temel değerlere dayalı bir siyasi düzendir. Demokratik bir devletin yurttaşları da bu iki değeri hem anayasalarında hem de gündelik yaşamlarında hissetmek isterler. İkisinin yokluğu yurttaşlarda adaletsizlik duygusunun ortaya çıkmasına ve pekişmesine yol açar. Piyasa ahlakı işte demokrasiyi tehdit ederken bunları aşındırır. Piyasa ahlakının sınır tanımamasının siyasal ve toplumsal açıdan iki temel soruna yol açtığına çalışmanın ilk kısmında değinmiştik. Piyasa ahlakı hem eşitsizlikleri artırır hem de sosyal iyileri yozlaştırır. Sandel'e göre piyasa ahlakı eşitsizlikleri artırarak demokrasiye en büyük zararı vermektedir. O bu durumu şöyle ifade eder:

Bu, şu şekilde olur: Eşitsizlik ne kadar derin olursa zengin ve fakir artan ölçüde farklı hayatlar yaşar. Zenginler çocuklarını özel okullara yollayıp (ya da zengin bölgelerdeki devlet okullarına) kentteki devlet okulları alternatifi olmayan çocuklarına bırakılır. Benzer bir eğilim zenginlerin diğer kamu kurumlarından ve tesislerinden ayrıcalıklı olarak uzaklaşmasına neden olur. Özel spor merkezleri, kentsel eğlenme, dinlenme merkezlerinin ve yüzme havuzlarının yerini alır. Zenginlerin yaşadığı siteler özel güvenlik kiralılar devlet polisinin korumasına daha az güvenir. İkinci ve üçüncü arabalar toplu taşımacılığa olan ihtiyacı bitirir. Ve benzeri pek çok şey... zenginler kamusal mekanları ve hizmetleri terk eder, bunları gücü yetmeyen yoksullara bırakırlar.²⁴

Sandel yukarıda ön plana çıkardığı temel husus demokrasinin merkezinden yer alan ve onun deyim yerindeyse varlığının temel dayanağı olan kamusal alanın ve kamusal alanda birlikte yaşamın aşındırılması ve yok olmasıdır. Burada artık eşit yurttaşlardan ve aynı kaygıları paylaşan insanlardan ziyade birbirine yabancılaşmış ve birbiriyle hiçbir biçimde temas kuramayan bir düzenin içinde yaşayan insanlarla karşılaşırız.

Sandel piyasa ahlakının derinleştirdiği bu eşitsizliğin mali olduğu kadar kamusal anlamda da demokratik topluma ciddi zararlar verdiğini öne sürer. Piyasa ahlakının sınır tanımamasının kamusal olarak verdiği zararların en başında, zengin ve fakir arasındaki demokrasinin getirmiş olduğu ortak yurttaşlık ve dayanışma gibi değerlerin aşınması ve hatta ortadan kaybolması gelir. Bunun dışında, kamu hizmetlerinin kullanmayan zenginler bu hizmetler için vergi ödeme konusunda daha isteksiz olmaya başlarlar. Yine okullar, parklar, çocuk oyun alanları ve sosyal merkezler gibi farklı toplumsal kesim ve sınıftan insanların bir araya geldikleri yerler olmaktan çıkıp, yalnızca alternatifi olmadığı için gelen belirli bir kesimin gittiği yerler olur. Sandel bu tehlikeye karşı demokrasiyi bir arada tutan sosyal iyilerin gözetildiği ve piyasa ahlakının sınırlandırıldığı bir siyasetin savunulması gerektiğini düşünür.²⁵

İkinci sorumuza geçerseniz, Piyasa ahlakı ve demokrasi arasındaki çatışmanın en temeldeki felsefi dayanağı nedir? Bu soruyu Sandel'in liberalizm eleştirisi bağlamında ortaya koyabileceğimizi düşünüyoruz. Buradaki ana fikir liberalizmin betimlediği özne tasavvuru ile piyasa ahlakının temsil ettiği öznenin birbiriyle örtüşüyor oldukları gerçeğidir. Yalnızca sosyal iyilerin merkezde olduğu bir siyaset anlayışının yetme-

²³ Crick, *Democracy A Very Short Introduction*, 16.

²⁴ Sandel, *Adalet*, 360.

²⁵ Sandel, *Adalet*, 360- 361.

yeceğini düşünen Sandel, piyasa ahlakına bu sınırsız yetkiyi veren liberalizmin de eleştirilmesi gerektiğini düşünür. Burada ön plana çıkarılan husus kişinin piyasa ahlakı üzerinden kendisini bağlayan ve bir arada tutan normlardan uzaklaşması ve hatta ondan tamamen kopmasıdır. Sandel'in liberalizm eleştirisi piyasa ahlakı ve demokrasi arasındaki çatışmayı bir başka açıdan anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu analizde piyasa ahlakının dayandığı öznenin liberalizmin betimlemeye çalıştığı özne tasavvuruyla örtüştüğü tezi ön plana çıkarılacaktır.

Sandel liberalizmin iki siyaset felsefesine açıkça karşı çıktığını söyler. Bunlar faydacılık ve teleolojik siyaset felsefesi anlayışlarıdır. Liberalizm hakları ve onları ifade eden adalet ilkelerini ahlaki açıdan iyi olana önceleyerek, genel iyiyi (fayda) felsefesinin merkezine koyan faydacılığa kaçır. Liberalizm aynı zamanda hakları ifade eden adalet ilkelerini hiçbir tür bir iyi yaşam anlayışına tabi kılmamakla da teleolojik siyaset felsefelerine karşı çıkar. Sandel liberal felsefenin teorik açıdan güçlü olmakla beraber, iddia ettiği düşünceleri (hakların iyilere öncel olduğu) gerçekleştirmede başarısız olduğunu öne sürer.²⁶ Ona göre bu başarısızlığın nedeni liberalizmin karakterize ettiği benlik tasavvurudur. Sandel bu benlik tasavvurunu unencumbered self (yükümsüz benlik) olarak betimler. Sandel bu betimlemeyi Kant ve Rawls'un ortaya koydukları özerk özne tasavvuruna referansla yapar. Yükümsüz benlikten kasıt insanın bir birey olarak amaçlardan önce gelmesidir. Buradaki öncelik etik ve politik açıdan ortaya konulan bir durumdur. Yani benlik amaçları ifade eden iyi tasavvurlarından ve yaşam anlayışlarından bağımsız olarak vardır. Benliği belirleyecek olan sahip oldukları, arzuları ve istediği şeyleri seçme yetisidir. Bu arzular ve isteklerin amaçlar ve değerler açısından ahlaki bağlayıcılığı yoktur. Tüm arzular, istekler ve amaçlar bu tasavvur edilen benliğe göre şekillenir. Benlik için önemli olan amaçların kendisi değil, bunları seçme kapasitesidir. Bu da hakkın iyiyi önceliği manasına gelir. Liberalizm siyaset felsefe açısından amaçlardan bağımsız ve hiçbir topluluğa ahlaki açıdan bağlı olmayan yükümsüz benlik tasavvurunda bulunur. Burada söz konusu edilen yükümsüz benlik anlayışı için öncelikli olan haklar ve adalet ilkeleridir.²⁷ Sandel hakları iyiyi önceleyen bu anlayışı ettiği bu anlayışı başka bir eserinde deontolojik liberalizm olarak isimlendirir.²⁸ Burada deontolojik liberalizmden kasıt adaleti meydana getiren ilkelerin yani hakların ve özgürlüklerin çeşitli ahlaki öğretilere dayanan iyi anlayışlarından önce gelmesidir. Yükümsüz benlik de bu anlayışın siyasal öznesi olarak konumlandırılır.

Yükümsüz benlik tasavvuru ile kişinin haklar ve adalet ilkeleri bağlamında yükümlü kılınması arasında bir çelişkinin olduğunu düşünen Sandel için liberalizm bu bağlamda başarısız olmaktadır. Sandel bu siyasi projenin ve anlayışın başarısızlığını açıklamak için şu soruya yanıt arar: "kimliğimizi amaçlarımız ve bağlılıklarımızdan azade benlikler olarak görebilir miyiz?". Sandel bu soruya olumsuz bir cevap verir. Ona göre kendimizi anlamamız için bu bağlılıklar- bu aile, topluluk, ulus ya da bağlı olunan yurttaşlık- hayati öneme sahiptirler. Bahsi geçen benlik tasavvuru ancak bunların feda edilmesiyle mümkün hale gelir. Bunlar gibi bağlılıklar gönüllü olarak üstlendiğim yükümlülüklerin ve insanlara karşı yükümlü olduğum doğal görevlerin ötesine geçerler. Bazı bağlılıklarına adaletin gerektirdiğinden ve hatta izin verdiğinden daha fazlasını yapmama izin verirler. Bunlar yaptığım anlaşmalar nedeniyle değil, birlikte ele alındığında kısmen beni tanımlayan az çok kalıcı bağlılıklar ve taahhütler sayesinde olur.²⁹ Aile içerisinde veyahut vatanımız söz konusunu olduğunda yasaların istediğinden daha fazlasını yapmak isteriz. Bazı bağlılıklar aile ve ulus gibi sözleşmeler

²⁶ Michael J. Sandel, "The Procedural Republic and the Unencumbered Self," *Political Theory* 12(1), (1984): 82.

²⁷ Sandel, "The Procedural Republic and the Unencumbered Self," 86- 87.

²⁸ Michael J. Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, çev. A. Emre Zeybekoğlu. (Ankara: Dost Kitabevi, 2014), 19.

²⁹ Sandel, "The Procedural Republic and the Unencumbered Self," 90.

üstüdür. Sandel'in yükümsüz benliğe yönelik eleştirileri de bu hususun göz ardı edilmesine yöneliktir. Ayrıca yükümsüz benliklerden oluşmuş bireylerden hareketle yükümlülüklerle tabi bir toplumsal yapı oluşturmak hiç de kolay olmayacaktır. Konunun demokrasi açısından önemine gelirse, piyasa ekonomisinin hitap ettiği ve teşvik ettiği kişi tasavvuru yükümsüz benlik tasavvuruna uygun düşer. Burada esas olan amaçların iyi oluşu ya da önceliği değil kişinin kendi arzu, istek ve tercihleridir. Nitekim piyasa ahlakının istediği kişi tasavvuru da arzulayan, isteyen ve tercihleri bireysel olarak değerlerden önce gelen kişidir. Sandel'in bağlı bulunduğu kommüniteryan filozoflardan Walzer'un da ifade ettiği gibi liberalizmin siyasal özne tasavvurunda her bir kişi kendisini tümüyle özgür ve yükümsüz olarak görür. Bununla beraber bireyler kendi çıkarlarını koruması ve güvenliğin sağlanması amacıyla belirli yükümlülükleri ve adalet ilkelerini kabul eder ve onlara uyarlar. Walzer'a göre tarihsel ve kültürel bağlılıklardan azade insan tasavvuru kişileri değerden yoksun bırakmak gibi bir duruma düşürecektir. Böylesi bir benlikten hareketle yaşamlarını sürdüren insanlar arasında pratikte bir parçalanma ile karşılaşırız.³⁰ Pratikte parçalanmadan kasıt bu kadar soyutlanmış ve bağlılıklardan azade benliklerin temel pratik sorunlar karşısında ortak bir karar almakta zorlanacağı gerçeğidir. Oysa toplumsal eylem ve politikalar ancak belirli konularda benzer ideal ve fikirleri paylaşan insanlarla mümkündür. Devlet yalnızca çıkarları korumak ve güvenliği sağlamak maksadıyla bireyler arasında yapılmış sözleşmeden ibaret değildir. Bununla beraber, Sandel bu anlayışı savunan düşünürlerin nihayetinde sınıfsal, etnik, dini ya da diğer türden toplumsal bağlılık ve aidiyetlerin yükümsüz benlik kavrayışına bağlı olarak ikinci plana atıldığını iddia etmelerini oldukça zayıf bir iddia olarak nitelendirir. Bu iddiaya karşı Sandel aslında insanların her zaman bir şekilde belirli tarihsel ve kültürel koşullanmışlıklardan hareketle eylemde buldukları gibi bir sosyolojik itirazda da bulunur. Yükümsüz benlikten meydana gelen tüm bağ ve bağlılıklara tarafsız kalma gibi bir durum sosyolojik olarak da mümkün olmadığını görürüz.³¹ Her ne kadar bu itiraz bir karşılık bulsa da nihayetinde toplumsal bağlılıklarla şekillenen aidiyet duygusu yükümsüz benlik kavrayışının merkeze konmasıyla zarar görür. Bunun böyle olduğunun kabulü ya da bunun toplumsal yaşamda ön plana çıkarılması ise insanların aidiyet hissettikleri bağları zayıflatacak ve toplumsal açıdan ciddi sorunlara yol açacaktır.

Böylesi bir anlayış da demokrasi açısından yol açacağı başka bir tehditse kinizm olacaktır. Nitekim bu bağlamda çağımızın önemli düşünürlerinden Baudrillard, Sandel'in analizlerine paralel bir biçimde her şeyin alınıp satılabildiği tüketim toplumunu karakterize ederken onu kinik bir toplum olarak nitelendirmişti. Tüketim toplumunda yalnızca çok sayıda üretim ve tüketim kutsallaştırıldığından geri kalan yaşam alanları araçsal düzeye indirgenir. Örneğin Paris'te hava durumunun son 50 yılda %30 oranında aydınlık kaybına uğraması tüketimin hesabını tutan muhasebeciler (GSYİH rakamlarına bakan ekonomistler) için önemsiz bir rakamdır. Ancak eğer bu durum elektrik enerjisi, ampul ve aydınlatma pencereleri satışında etkili ise bu onlar için doğrudan zenginlik artışı sağlayan bir olaydır.³² Burada kişinin yaşadığı çevreye ve onda meydana gelen ciddi değişimler karşısında ahlaken kayıtsız kalması ve hatta bu durumu tüketim lehine çevirmesi anlamında bir kayıtsızlıktan söz edilmektedir. Bu ve benzeri olaylar herkesin sorumluluk duygusuyla hareket ettiği yurttaşlar topluluğundan meydana gelen demokrasi açısından ciddi bir tehlikedir.

Sorun piyasanın sınırsız hâkimiyetini savunan liberalizm ile kamusal iyiyi savunan demokrasi arasında bir çatışmaya neden olmaktadır. Görünen o ki biri için diğeri feda edilmektedir. Halkın iyiliği ve etkin yurt-

³⁰ Michael Walzer, "The Communitarian Critique of Liberalism," *Political Theory* 18(1), (1990): 8- 9.

³¹ Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, 30.

³² Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev. Nilgün Tatal ve Ferda Keskin. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021), 39- 40.

taşlar olarak yaşamasını savunan demokrasi sosyal iyiler de dâhil her şeyin alınıp satıldığı liberalizmin piyasa ahlakına feda edilmektedir. Piyasanın sosyal iyiler de dâhil her şeyi alınıp satılabilir nesnelere haline getirmesi insanlardaki adalet duygusuna zarar vermekte ve bir arada yaşamının temel dinamiklerini zayıflatmaktadır. Yukarıda Sandel'in vermiş olduğu örnekleri hatırlarsak eğitim gibi önemli bir sosyal iyinin alınıp satılması ve yozlaştırılması demokrasiyi tehdit eden bir durumdur. Nitekim bu durum insanlardaki adalet duygusuna zarar vermekte ve onlardaki öz saygı duygusunu zedelemektedir. Sandel'in yaklaşımına ekonomi ve siyaset açısından bakan Stiglitz de demokrasinin tehdit altında olmasında ekonomik ve siyasal politikaların kötü yönetilmesi sonucunda insanların iyi, adil ve onurlu bir muamele göreceklerine olan inançlarının zayıflamasını en temel nedenlerden biri olarak görür. Ona göre demokraside en önemli unsurlardan birisi insanların siyasal yaşamda eşit muamele gördüklerine dayanan güven duygusudur.³³ Şüphesiz demokrasilerde insanların siyasal ve toplumsal yaşamda eşit muamele görme arzuları oldukça önemlidir. Demokrasi oligarşi ve feodalite gibi özgür olmayan insanların ve insanlara eşit davranmayan düzenlere karşı olarak eşitlik ve özgürlüğü adaletin ana meselesi olarak görmüştür. Ancak her şeyin alınıp satılması yani piyasa ahlakının egemenliği demokrasiyi karşıtı olduğu düzenlere benzer bir biçimde adaletsizliklere sevk etmekte ve onu dayandığı temel değerleri ortadan kaldırmaktadır.

Sonuç

Piyasanın insan yaşamının ekonomik ve sosyal açıdan gelişmesinde önemli rol oynadığı inkâr edilemez. Özellikle teknolojiye gelişmeler ve refah açısından iyi duruma gelme de piyasanın oldukça etkilidir. Yine piyasa ekonomisi ile birlikte gelir ve refah seviyesinin yüksek oluşu insanların ekonomik bakımdan iyi seviyede olmalarına imkân tanır. Ayrıca piyasanın yarattığı düzendeki ticari ilişkiler insanlar arasında da birtakım sosyal ilişkilerin gelişmesine olanak tanır. Örneğin piyasa ekonomisinin verdiği imkânlarla sağlık ve eğitim gibi sosyal iyiler alanında çalışan özel şirketlerin yaptığı hizmetler insanların eğitim ve sağlık gibi temel sosyal iyilere ulaşmasını sağlarlar. Bu bakımdan piyasa insan yaşamını ilgilendiren birçok sosyal iyi ile ilişki içindedir. Bu bakımdan piyasanın bir tür hizmet görevi gördüğü hususu da açık bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu pencereden bakıldığında piyasa ekonomisi ve onun ortaya çıkardığı ahlak sorun olmaktan ziyade gayet faydalı ve sorunsuz görünebilir.

Ancak Sandel'in piyasa ahlakı üzerine eleştireli bağlamında ortaya koyduğumuz argümanlar bunun neredeyse tam karşıtı bir durumda olduğumuzu ortaya koymaktadır. Sorun piyasanın varlığı ve onun toplumsal yaşamda gördüğü işlevden kaynaklanmamaktadır. Sandel'in gösterdiği haliyle sorun piyasanın ahlaki anlamda sınır tanımamasıdır. Buradan kasıt da piyasanın kendi normlarını insan yaşamının başka alanlarına uygulama keyfiliğinden ortaya çıkmaktadır. Eğitim ve sağlık gibi kendilerine ait normları bulunan sosyal iyilerin piyasa ekonomisinin kurallarına tabi olması onları alınıp satılan metalara dönüştürerek yozlaştırmaktadır. Bu yozlaşma ahlaki olduğu kadar politik sonuçlar da içerir. Nitekim sosyal iyilerin varlığı temelinde meşruiyet bulan ve gelişen demokrasi de piyasa ahlakı tarafından tehdit edilmektedir. Bundan dolayı etik olan ile politik olan birlikte düşünülmelidir.

Etik ve politik olan birbirinden ayrılamayacağı için etik olmayan bir olay ve durum politik açıdan da meşruiyet kazanamayacaktır. Eğer insanların parasızlıktan dolayı böbreklerini satmaları ya da taşıyıcı anne-

³³ Joseph H. Stiglitz, *Eşitsizliğin Bedeli*, çev. Ozan İşler. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 187.

lik yapımları etik açıdan doğru değilse, politik açıdan da bu yasal olarak kabul görmemelidir. Maalesef piyasa ekonomisi ve onun kuralları bu durumu meşru görmektedir. Sandel bu bakımdan piyasanın her şeyi alıp satmasının nihayetinden etik olanı yozlaştırdığı ya da ortadan kaldırdığını gördüğünden bunu politik açıdan da oldukça problemlili bulur. Bundan dolayı piyasa ahlakı sınırlandırılmalıdır. Aksi takdirde hem yozlaşmış bir toplum hem de tehdit altında bir demokrasi kaçınılmaz olacaktır.

Nihayetinde, Sandel liberalizmin savunduğu hakkın iyiye önceliği tezinin başarısızlığını ortaya koyması bakımından çok önemli düşünceler ortaya koymuştur. Buna paralel olarak insanların bireysel kimliklerinin her türlü bağılıktan azade olması gibi bir özne tasavvurunun da ciddi adaletsizliklere yol açtığını piyasa ahlakı eleştirisi üzerinden bizlere göstermiştir. Kanaatimizce Sandel, çağdaş siyaset felsefesindeki tartışmalara özellikle adaletle ilgili olanlara önemli katkılarda bulunmuştur. En önemli katkısı ise etik ve politikayı bir arada düşünerek siyaseti kinizm ve nihilizm kıskacından kurtarma çabasıdır.

Kaynakça

- Aristoteles, *Politika*. Çeviren: Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983.
- Baudrillard, Jean. *Tüketim Toplumu*. Çeviren: Nilgün Tural ve Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021.
- Crick, Bernard. *Democracy A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Frank, William A. "Authority and the Common Good in Democratic Governance," *The Review of Metaphysics* 60(4), (2007): 813- 832.
- Kymlicka, Will. *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- MacIntyre, Alasdair. *Whose Justice? Which Rationality?*. Indiana: University of Notre Dame Press, 1988.
- Ruby, Christian. *Siyaset Felsefesine Giriş*. Çeviren: Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Sandel, Michael J. "The Procedural Republic and the Unencumbered Self," *Political Theory*, 12(1), (1984): 81- 96.
- Sandel, Michael J. *Adalet*. Çeviren: Mehmet Kocaoğlu, İstanbul: BigBang Yayınları, 2015.
- Sandel, Michael J. *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*. Çeviren: A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi, 2014.
- Sandel, Michael J. *Paranın Satın Alamayacağı Şeyler*. Çeviren: Mehmet Kocaoğlu, Ankara: Ekşi Kitaplar, 2016.
- Scruton, Roger. *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*. New York: Palgrave Macmillan Press, 2007.
- Stiglitz, Joseph H. *Eşitsizliğin Bedeli*. Çeviren: Ozan İşler, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Strauss, Leo. *Politika Felsefesi Nedir*. Çeviren: Solmaz Zelyüt Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Taylor, Matthew and Michael J. Sandel. "Taking Society to Market," *RSA Journal* 159, (2013): 24- 29.
- Walzer, Michael. "The Communitarian Critique of Liberalizm," *Political Theory* 18, no: 1 (1990): 6- 23.
- Watts, Michael. *Piyasa Ekonomisi Nedir?*. Çeviren: Levent Köker, Ankara: Yetkin Basımevi, 1992.